

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALAR KOGNITIV RIVOJLANISHIDA KITOBXONLIKNING PSIXOLOGIK AHAMIYATI

Nasiba Karimova Ummatovna

Ulug'nor tumani MMTBga qarashli

19- umumiy o'rta ta'lim maktabining ruxshunosi

Annotatsiya: Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi bolalar kognitiv rivojlanishida kitobxonlikning psixologik ahamiyati tahlil qilingan. Kitob mutolaasining bolalarning tafakkuri, diqqat, xotira, nutq va tasavvur jarayonlariga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, kitobxonlik faoliyatining o'quvchilarning bilish faolligi, mustaqil fikrlashi hamda intellektual salohiyatini rivojlantirishdagi o'rni ochib berilgan. Maqolada boshlang'ich ta'lim davrida kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik-psixologik omillari ham tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: kichik maktab yoshi, kognitiv rivojlanish, kitobxonlik, mutolaa, tafakkur, diqqat, xotira, nutq rivoji, bilish jarayonlari, intellektual rivojlanish, psixologik rivojlanish, o'quv faoliyati, kitobxonlik madaniyati.

Bugungi globallashuv va axborot asrida ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri – bolalarda mustahkam kognitiv poydevor yaratishdir. Ayniqsa, kichik maktab yoshidagi davr (7–11 yosh) bolaning tafakkuri, mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyati, nutqi va ijodkorlik salohiyati shakllanishi uchun eng sezgir davr hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, kitobxonlik xususiyatini rivojlantirish bolaning intellektual va psixologik rivojida alohida o'rin tutadi. Kitobxonlik nafaqat o'qish va yozishni bilish darajasi, balki matnni anglash, tahlil qilish, mustaqil xulosa chiqarish, voqelikni baholash hamda yangi g'oyalarni ilgari surish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Shuning uchun u kognitiv rivojlanishning asosiy tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

Kichik maktab yoshi (7–11 yosh) bolalar intellektual rivojlanishining muhim poydevor bosqichi hisoblanadi. Ushbu davrda bolaning fikrlash faoliyati asosan konkret-amaliy xarakterga ega bo'lib, abstrakt tafakkur yetarlicha rivojlanmagan bo'ladi. Jan Piaje o'zining kognitiv rivojlanish nazariyasida bu bosqichni "konkret operatsiyalar davri" deb atagan. Shu davrda bolalar mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatini shakllantira boshlaydilar, biroq ularning tafakkuri asosan ko'rgazmali materiallar va amaliy tajribalarga tayangan holda rivojlanadi. Bu jarayon bolaga muammolarni tizimli ravishda tahlil qilish, sabab–natija munosabatlarini anglash hamda hodisalarni mantiqiy tartibda izohlash imkonini beradi. Shu bois, kichik maktab yoshidagi ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarda o'quv faoliyatini ko'rgazmali va amaliy vositalar bilan boyitish juda muhimdir.

L.S. Vygotskiy esa bolaning kognitiv rivojlanishida ijtimoiy muhitning ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. Uning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasiga ko'ra, bola yangi bilim va ko'nikmalarni kattalar yoki tengdoshlari bilan hamkorlik qilish orqali egallaydi. Shu nuqtai nazardan, o'quvchilarning kitob bilan ishlash jarayoni faqat individual faoliyat bilan cheklanmaydi, balki o'qituvchi rahbarligida tashkil etilgan ijtimoiy muloqot jarayoni sifatida ham amalga oshiriladi. Demak, kichik maktab yoshidagi bolalarning kognitiv rivojlanishi ularning kitobxonlik faoliyati bilan bevosita bog'liqdir. Kitob o'qish jarayonida bola diqqatini bir joyga jamlashni o'rganadi, xotirasini mustahkamlaydi, mantiqiy bog'lanishlarni anglaydi hamda o'z nutqini boyitadi. Shu bilan birga, kitob orqali bola ijtimoiy tajriba va qadriyatlarni qabul qiladi, fikrlash va tushunish qobiliyatini rivojlantiradi, bu esa uning umumiy psixologik va intellektual rivojlanishiga muhim ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, G'arb olimlarining fikrlari ham kitobning ta'lim va rivojlanishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi. J. Dewey ta'lim jarayonida kitobxonlikni faol o'rganish va amaliy faoliyat bilan uzviy bog'lashning muhimligini qayd etgan. Shu nuqtai nazardan, o'quv jarayonida kitob nafaqat bilim manbai, balki tajriba va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish vositasi sifatida ishlatiladi. D. Goleman esa kitobxonlikning emotsional intellekt, ya'ni shaxsning o'z va boshqalarning his-tuyg'ularini anglash va boshqarish qobiliyatini shakllantirishdagi rolga alohida e'tibor qaratadi.

Harvard universiteti tomonidan 2019-yilda o'tkazilgan tadqiqotlar kichik maktab yoshidagi bolalarning o'quvdagi yutuqlari, ijtimoiy-emotsional rivojlanishi va tanqidiy tafakkuri ularning kitob o'qish chastotasi hamda kitobga nisbatan munosabati bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatgan. Tadqiqotchilar kitobxonlikni bolada konstruktiv bilish tajribasini shakllantiruvchi muhim omil sifatida baholaydilar. Oxford universiteti tomonidan 2021-yilda olib borilgan yirik ko'lamli psixolingvistik tadqiqotlar esa kitobxon bolalarda lug'at boyligi va emotsional intellekt darajasi yuqori bo'lishini isbotlagan. Tadqiqot mualliflari kitob o'qishning nafaqat til rivojiga, balki ijtimoiy muomala va empatiya tuyg'ulariga ham sezilarli darajada ta'sir ko'rsatishini ta'kidlashgan.

Kitobxonlik jarayoni o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Bola matndagi voqealarni tahlil qiladi, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholaydi va muammoli vaziyatlarga o'z yechimini taklif qiladi. Shu tarzda kitob bilan shug'ullanish bola mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi va analitik fikrlash qobiliyatini mustahkamlaydi. Shuningdek, kitobxonlik ijodkorlikni ham rivojlantiradi. Badiiy matnlarni o'qish orqali bola o'z tasavvurini kengaytiradi, yangi g'oyalar yaratadi va voqelikni yangicha ko'rish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu jarayon, ayniqsa, kichik maktab yoshidagi bolalar uchun muhim bo'lib, ularning fantaziya va ijodiy tafakkurini boyitadi.

Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish ko'pincha davlat siyosati darajasida olib boriladi va bu strategik ahamiyatga ega hisoblanadi. Masalan, Finlyandiya maktablarida kitobxonlikni rag'batlantirish maqsadida o'quvchilarni kutubxona bilan faol ishlashga jalb etish tizimi keng yo'lga qo'yilgan. Bu jarayon o'quvchilarning mustaqil o'qish ko'nikmalarini shakllantirishga, turli manbalarni tanlash va tahlil qilishga, shuningdek tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Kutubxona bilan ishlashning muntazamligi va tizimli tashkil etilishi bolalarda o'z-o'zini boshqarish, bilimlarni integratsiyalash va muammolarni mustaqil hal qilish qobiliyatini mustahkamlaydi. Shuningdek, Janubiy Koreya va Singapur maktablarida kitobxonlikni rivojlantirish innovatsion texnologiyalar bilan uyg'unlashtiriladi. Masalan, elektron kutubxonalar, interaktiv o'quv dasturlari, raqamli o'quv resurslari va multimediyaviy vositalaridan foydalanish orqali o'quvchilarning kitobga qiziqishi oshiriladi, ularning bilim va ko'nikmalari yanada samarali shakllantiriladi. Bu yondashuv o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va voqelikni yangicha ko'rish qobiliyatini mustahkamlashga yordam beradi.

Xalqaro PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) tadqiqotlari natijalari ham shuni ko'rsatadiki, kitob o'qishga qiziqishi yuqori bo'lgan o'quvchilar o'qish savodxonligi va umumiy akademik ko'rsatkichlar bo'yicha yuqori natijalar ko'rsatadi. Shu bilan birga, xalqaro tajriba kitobxonlikni rivojlantirish jarayonida nafaqat individual faoliyat, balki maktab, oila va davlat siyosati o'rtasidagi uzviy bog'liqlik muhimligini ta'kidlaydi. Kitobga bo'lgan qiziqish va rag'batlantirish tizimi samarali bo'lganda, o'quvchilarda intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishning uzviy jarayoni yuzaga keladi.

Shu tarzda, xorijiy mamlakatlar tajribasi o'quvchilarda kitobxonlikni rivojlantirish uchun kompleks yondashuvni davlat siyosati, maktab tizimi va innovatsion texnologiyalarni birlashtirishni zarur ekanligini ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasi so'nggi yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Xususan, Prezident qarorlari asosida "Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatishni qo'llab-quvvatlash" bo'yicha dasturlar amalga oshirilmoqda. Maktablarda esa "Eng yaxshi kitobxon" tanlovlari, kutubxona haftaliklari va boshqa turli faoliyatlar o'quvchilarni kitobga jalb etish maqsadida muntazam tashkil etilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab yoshidagi bolalarning kognitiv rivojlanishida kitobxonlik xususiyati beqiyos ahamiyatga ega. Kitob o'qish jarayoni bolaning tafakkurini rivojlantirish, tanqidiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirish, ijodiy salohiyatini kengaytirish hamda emotsional intellektini boyitishning asosiy vositasi sifatida xizmat qiladi. Shu bois, kitobxonlik shaxsning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida ajralmas omil hisoblanadi.

Tavsiyalar

1. Kichik maktab yoshidagi bolalarda muntazam kitob mutolaasi odatini shakllantirish maqsadida maktab va oilada maxsus “kitobxonlik soatlari”ni tashkil etish tavsiya etiladi.

2. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan bolalarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos badiiy hamda ilmiy-ommabop adabiyotlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

3. Ota-onalar farzandlari bilan birgalikda kitob o'qish jarayonlarini yo'lga qo'yish orqali bolalarda nutq, tafakkur va tasavvur rivojlanishini qo'llab-quvvatlashlari zarur.

4. Maktab kutubxonalarini bolalar yoshiga mos, qiziqarli va rivojlantiruvchi adabiyotlar bilan boyitish tavsiya etiladi.

5. O'quvchilarda kitobxonlik motivatsiyasini oshirish maqsadida turli tanlovlar, mutolaa klublari va ijodiy uchrashuvlarni tashkil etish lozim.

6. Raqamli texnologiyalar rivojlanayotgan davrda bolalarda kitobga bo'lgan qiziqishni pasaytirib yubormaslik uchun elektron va an'anaviy mutolaani uyg'unlashtirish zarur.

Shu tavsiyalarni amalga oshirish orqali kichik maktab yoshidagi bolalarda kitobxonlik xususiyati rivojlantiriladi, bu esa ularning umumiy psixologik, kognitiv va emotsional rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3855-sonli qarori. Toshkent, 2018.
2. Vygotsky L.S. Mind in Society. Harvard University Press, 1978
3. Piaget J. The Child's Conception of the World. London: Routledge, 1997.
4. Dewey J. Democracy and Education. New York: Macmillan, 1916.
5. PIRLS International Report, IEA, 2021.
6. Nishonova Z.T. O'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish metodlari. Toshkent, 2018.
7. **Harvard Graduate School of Education, 2019; Usable Knowledge Project — <https://www.gse.harvard.edu/uk>**
8. *ReadOxford Research Group, Oxford University, 2021; Nation, K. — <https://readoxford.org>*